

Zeitschrift: Beiträge zur nordischen Philologie
Band: 15 (1986)

Artikel: Adverbens ordklass i J. L. Runebergs diktning
Autor: Huldén, Lars
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-858361>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 19.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

LARS HULDÉN

Adverbens ordklass i J. L. Runebergs diktning

I slutet på 1960-talet startade jag med stöd från Finlands akademi ett projekt, vars slutmål var en ordbok över Johan Ludvig Runebergs (1804–1877) diktning. Arbetet pågick under nästan ett årtionde, men en traditionell betydelsedifferentierad ordbok har det inte resulterat i. Däremot föreligger på institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet sedan några år ett antal listor över orden, alfabetiskt ordnade eller efter frekvens, med uppgifter om deras fördelning på olika verk och i olika klasser. Databehandlingen har gjorts vid Helsingfors universitets räknecentral.

Konkordanser över Runebergs lyriska diktning och *Fänrik Ståls sägner* (1848, 1860) är förberedda för utgivning, likaså en ordförteckning med frekvensuppgifter, omfattande hela hans diktning.

Ordklassen adverb brukar inte tilldra sig påfallande stor uppmärksamhet i stilundersökningar. De «stora» ordklasserna substantiv, verb, adjektiv dominerar i de flesta undersökningar med kvantitativ metod. Men adverbena är egentligen ingen liten klass. Hos Runeberg är den större än adjektivens. Av löporden i hans texter är 8.58% adverb, 7.31% adjektiv. Den högsta adverbfrekvensen har de dramatiska arbetena (8.76–10.80%), för hexameterpiken har uträknats 8.30–10.23, andra episka dikter 6.53–6.78, för de lyriska dikterna 7.67–8.44, *Fänrik Ståls sägner* 8.85, 8.68, för prosan 6.16–9.37.

Av de tjugo vanligast förekommande betydelseorden hos Runeberg är 7 adverb, 11 verb och 2 substantiv. Men tretton formord (= prep., konj., pron., artiklar, inf. märke) placerar sig framom det vanligaste adverbet.

Semantiskt betraktad delar sig ordklassen adverb i beteckningar för rum, tid och sätt o. d., och till dessa kommer en svåröverskådlig räckvidd av avledningar från adjektiv. Av typen på *-gt* upptar listan 225 st., belagda mellan 1 och 123 ggr (*högt*).

Hundra gånger eller oftare uppträder följande 56 adverb i Runebergs diktning: *ej* 3194, *nu* 1632, *där* 1258, *här* 948, *mer* 897, *icke* 861, *hur* 744, *väl* 569, *ut* 472, *åter* 448, *opp* 428, *ren* 389, *snart* 384, *fram* 372, *ännu* 327, *in* 305, *upp* 304, *ned* 300, *bort* 283, *aldrig* 248, *även* 235, *länge* 234, *också* 223, *ju* 222, *redan* 219, *nog* 211, *långt* 208, *nyss* 207, *nära* 198, *mycket* 195, *kanske* 186, *därför* 185, *hit* 183, *tillbaka* 181, *ock* 165, *ofta* 165, *förr* 162, *igen* 161, *kvar* 161, *dit* 159, *engång* 158, *ändå* 156, *inte*

155, lätt 153, varför(e) 140, först 138, sakta 135, knappt 133, visst 133, hellre 132, just 124, förut 123, högt 123, helt 120, ständigt 108, genast 106.¹

Antalet *olika* adverb hos Runeberg är 963. Adjektiven är långt fler eller 3606 registrerade. Med formorden har de egentliga adverbena (som inte är avledda av adjektiv med *-t*) det draget gemensamt, att ett litet antal ord uppträder ofta, varav följer en hög procentuell andel av löporden. – Det vanligaste adjektivet, som är *gammal*, uppträder 417 ggr.

Det har visat sig, att andelen av de olika ordklasserna i Runebergs text varierar med genrerna. Dramatiken t.ex. har hög procent av verb, men låg procent av substantiv. Ytterligare några strödda uppgifter om dylika förhållanden har jag gett i *Die nordischen Literaturen als Gegenstand der Literaturgeschichte*, s. 402. Uppvisar adverbena någon motsvarande genreprägling? De ovan anförda procentalen kan tolkas så.

Av större intresse är kanske dock att försöka granska om bland de enskilda adverbena finns sådana som favoriseras i någon viss typ av dikt. För det ändamålet redovisar jag de tio vanligaste adverbena i ett antal arbeten av Runeberg. Några av orden är genomgående av ungefär samma rang, andra stiger eller sjunker på skalan. Efter verkets namn anges utgivningsåret och antalet löpord. Efter uppgiften om antalet belägg för de särskilda orden följer inom parentes då och då en siffra som anger förhållandet mellan beläggantalet och antalet löpord i verket (= «I genomsnitt är vart Xte ord ett Y»).

Dikter 1830, 20887

ej 239 (87), *där* 138 (151), *nu* 77 (272), *hur* 71 (294), *mer* 68 (307), *här* 53 (394), *opp* 47 (445), *icke* 44 (475), *åter* 31 (674), *ännu* 28 (746).

Dikter, Andra samlingen 1833, 11448

ej 132 (87), *där* 66, *nu* 47, *mer* 33, *opp* 33, *hur* 31, *här* 26, *ren* 26 (440), *icke* 25 (458), *åter* 25 (458).

Dikter, Tredje samlingen 1843, 8228

ej 63 (130), *nu* 43, *där* 36, *mer* 27, *hur* 25, *icke* 19 (433), *opp* 19, *åter* 18, *engång* 14, *här* 14 (588).

Också Runebergs postumt utgivna *Strödda dikter* företer i stora drag samma bild (31638 ord): *ej* 363 (87), *där* 174, *nu* 140, *hur* 91, *mer* 86, *här* 79, *väl* 65, *icke* 55, *ren* 54, *aldrig* 50 (633).

Inte heller hexameterdikterna uppvisar några genomgripande förändringar:

Elskyttarne 1832, 18627

ej 162 (115), *där* 98, *nu* 69, *väl* 54, *åter* 45, *snart* 44, *hur* 39, *mer* 39, *fram*, *icke*, *här*, *även*, *strax* 35 (532). Här representerar dock *snart*, *fram*, *strax*, i synnerhet det sistnämnda, en ordtyp med något lägre rang i lyriken.

¹ Bellmans tio vanligaste adverb i *Fredmans epistlar* är *nu* 223, *där* (demonstrativt och relativt) 129, *hur* 119, *ej* 77, *opp*, *upp* 56, *här* 53, *ut* 38, *mer* 37, *fram* 35, *ned* 35. Enl. Bo NORDSTRAND, *Ordindex till Fredmans Epistlar*, Lund 1970.

I Hjalmar Gullbergs lyrik är motsvarande lista följande: *ej* 249, *där* 161, *inte* 140, *nu* 120, *här* 104, *aldrig* 79, *bort* 62, *hur* 62, *ut* 56, *mer* 48. Enl. JAN THAVENIUS, *Konkordans till Hjalmar Gullbergs lyrik*, Stockholm 1971.

Hanna 1836, 9463

ej 111 (85), *hur* 44, *nu* 42, *mer* 37, *där* 25, *ren* 24, *åter*, *ännu* 24, *snart*, *icke*, *långt*, *opp*, *här* 21 (450).

Julqvällen 1841, 7569

ej 83 (91), *nu* 33, *mer* 29, *där* 26, *här* 23, *hur* 18, *åter* 15, *lätt*, *omsider*, *opp*, *snart* 12 (631).

Från hexameterepiken skiljer sig versberättelserna *Nadeschda* (1841) och *Kung Fjalar* (1844) endast genom att i den förra *bort* finns på tio-i-topplistan.

Runebergs *psalmer* (13770 ord) kunde tänkas uppvisa en annan bild, men den enda förändringen gentemot de tidigare verken är att frågeordet *vi* 'varför' ryms med: *ej* 198 (70), *här* 72, *där* 70, *hur* 51, *mer* 40, *nu* 36, *upp* 17, *bort* 16, *icke*, *vi*, *väl* 14 (984).

Fänrik Ståls sägner I, 1848, 14409

ej 151 (95), *där* 78, *nu* 78, *mer* 58, *här* 39, *hur* 31, *ren* 30, *ut* 29, *fram* 22, *helt* 21 (686).

Fänrik Ståls sägner II, 1860, 13299

ej 154 (86), *nu* 87, *där* 76, *här* 51, *hur* 35, *mer* 35, *fram* 26, *också* 18, *ren* 17, *ock*, *snart* 16 (831).

Av de dramatiska arbetena beaktar jag endast två av åtta. Det visar sig att *Kungarne på Salamis* följer samma linje som tidigare granskade verk och de flesta andra dramatiska verk, medan den oavslutade farsen *Trassel* (som fått namn senare) uppvisar stora skillnader.

Kungarne på Salamis 1863, 24335

ej 393 (62), *nu* 170, *mer* 115, *här* 93, *där* 67, *hur* 54, *väl* 50, *nyss* 45, *icke* 43 (566), *hit* 39.

Trassel, 1840-t., 20876

nu 179 (117), *icke* 139 (151), *inte* 139, *här* 95, *väl* 82, *ju* 62, *ej* 61 (326), *ut* 54, *nog* 43, *hur* 41. Orden *inte*, *ju*, *ut* och *nog* saknas på de tidigare listorna och *väl* förekommer endast sporadiskt.

Bestämda likheter råder mellan farsen och den berättande prosan, bl. a. har *ej* i prosan aldrig första platsen och *ut* uppträder i sex arbeten av sju.

För prosan får ett exempel räcka:

Eldsvådan 1834, 13519

icke 196 (69), *nu* 68, *in* 44, *ej* 43, *upp* 42, *där* 39, *ut* 30, *här* 27, *väl* 25, *redan* 24.

Slutligen kan en blick på Runebergs lyriska översättningar vara av intresse (22352 ord): *ej* 255 (88), *där* 102, *nu* 87, *icke* 55, *ren* 54, *åter* 54, *mer* 47, *hur* 39, *opp* 39, *här* 35 (639).

Adverbena i de anförda serierna återfinns i gruppen med sammanlagt minst hundra belägg hos Runeberg, med undantag för *omsider* med 80, *strax* med 65 (+ *straxt* med 34) och *vi* (hvi) med 60 belägg.

Tioserierna är i viss mån vilseledande, eftersom ord som saknas i serien för något verk, kan tillhöra de närmast följande i rangordningen i samma verk. Variationerna i rangorden emellan är säkerligen många gånger betydelslösa.

Några iakttagelser i det framlagda materialet skall jag trots allt försöka dra slutsatser av. Det mest iögonfallande draget är väl negationens skiftningar. Det

är lätt att här göra en närmare uppföljning, som kan klargöra Runebergs principer, i den mån de inte redan är tydliga nog. Jag upptar i den följande tabellen orden *aldrig* och *fåfångt* samt *förgäves* som har negerande innebörd (vid sidan av särskilda nyanser). Däremot måste jag avstå från att ta upp förstavelsen *o-* som det i och för sig kunde vara intressant att studera i sammanhanget.

I stället för att ta upp förekomsten i varje verk separat – man kunde gå ännu längre och separera olika delar av verken – har jag sammanfört det formellt likartade till större helheter. De tre lyriska diktsamlingarna bildar den första (LD), strödda dikter en andra (SD), hexameterdikterna (HD), övriga episka dikter dvs. *Nadeschda* och *Kung Fjalar* (ED), *Fänrik Ståls sägner* (FS), versdramerna dvs. *Kan ej*, *Kungarne på Salamis*, *Friaren från landet*, *Speglen Er*, *Sir Hudson Love* (VD), prosadramatiken dvs. *Den olycklige nyårsgratulanten*, *Trassel*, *Belägringen* (PD), psalmerna (PS), prosaberättelserna (PR) och lyriska översättningar (LÖ) är de övriga.

	ej	icke	inte	aldrig	fåfångt	förgäves
LD	434	88	–	25	7	14
SD	363	55	2	50	10	2
HD	432	66	–	18	4	14
ED	222	19	–	7	6	3
FS	305	25	–	26	3	3
VD	764	84	6	29	13	10
PD	103	177	143	30	–	–
PS	118	278	4	25	1	1
PR	198	14	–	12	–	1
LÖ	255	55	–	26	9	5
	3194	861	155	248	53	53

Även om *inte* bör ha varit den helt övervägande talspråksformen på Runebergs tid (jfr SAOB I 49) använder han den sällan, utom i *Trassel*, där den är lika vanlig som *icke*. Den bundna diktens negation är *ej*, den dominerar klart över *icke* i alla hithörande verk. Men i prosadramatiken och berättelserna är förhållandet omvänt. I de lyriska diktsamlingarna synes *icke* bli något vanligare, *ej* något ovanligare mellan den första och den tredje. Jfr tiolistorna. Någon motsvarande utveckling förmärks inte i de andra verken på vers. Negationsformen *intet* som enligt SAOB förekommer i svenskan inemot 1800-talets slut (1889), tycks inte finnas hos Runeberg. Ordet är hos honom pronominent.

Det är påfallande att tätheten hos *ej*-förekomsterna är nästan densamma i flera verk (*Dikter I* och *II*, *Strödda dikter*, *Hanna*, *Julqvällen*, *Fänrik Ståls sägner II*, lyriska översättningar), eller ett fall på 85-91 ord. Om även *icke* beaktas ökar negationstätheten, men likheten mellan de flesta av nämnda verken består. Negationer uppträder i *Dikter I* en gång på 74 löpord, i *Dikter II* 1/73, i *Hanna* 1/71, i lyriska översättningar 1/72 löpord. I *Fänrik Ståls sägner I* och *II* blir motsvarande tal 1/85, resp. 1/83. För *Elgsykyttarne* är det 1/95, *Julqvällen* 1/85, *Trassel* 1/

62, psalmerna 1/65 och *Dikter III* 1/100. Medeltalet för negationstätheten i Runebergs hela produktion (319.500 ord) är ca 1/76.

Sådana tal blir meningsfulla först när man kan göra jämförelser också med andra författare. Men det finns än så länge inte så mycket att jämföra med. Modernt tidningspråk förefaller att ha förhållandet 1/111 ungefär (*inte, icke, ej* i Sture Allén, *Nusvensk frekvensordbok*). I Hjalmar Gullbergs lyrik är det 1/118, i Bellmans *Fredmans epistlar* 1/203, i Tegnér's ungdomsdiktning 1/392, i Edith Södergrans diktning 1/84 (21283 löpord, 163 *icke*, 91 *ej*).²

Av dessa – onekligen få – jämförelser att döma var Runeberg en negationstät författare. Men variationerna är betydande mellan hans olika genrer. I versdramatiken är förhållandet 1/55, i prosadramatiken 1/66, i psalmerna 1/65, i strödda dikter 1/72, i lyriska översättningar likaså 1/72, i diktsamlingarna I-III 1/78, i *Fänrik Ståls sägner* 1/84, i hexameterdikterna 1/89, i de andra episka dikterna 1/92, och och slutligen i prosaberättelserna 1/139.

Dramatiken och lyriken med sina emfaser förefaller således att gynna bruket av negationer hos Runeberg, med en mer berättande framställning minskar behovet av dem.

Utan en detaljanalys av textmaterialet, som jag inte kan uppta plats med här, går det dock knappast att slå fast några genremässiga regler eller ideal som eventuellt har varit gällande.

Högt på skalan av adverb i Runebergs olika verk kommer ordet *mer*. I totalbildden placerar det sig på femte plats med 897 belägg. Varianten *mera* har inte registrerats separat i ordregistret (även SAOB upptar bägge varianterna under *mer*). Fördelningen är den, att i t. ex. de tre diktsamlingarna *mer* uppträder 90 ggr, *mera* 33, i hexameterdikterna *mer* 75 ggr, *mera* 40 ggr. I prosaberättelserna är talen 45, resp. 15 och i lyriska översättningar 35, resp. 10. Någon väsentlig skillnad mellan vers och prosa tycks det alltså inte vara.

De höga talen för *mer* beror i någon mån på att *mest* inräknats. Likaså inverkar sammanställningen *mer och mer*, som är vanlig (i lyriken 6 ggr, i prosaberättelserna 5, således omkr. 10% av *mer*- förekomsterna).

Det verkar hur som helst som om bruket av *mer(a)* hos Runeberg vore jämförelsevis vanligt. I modern tidningsprosa rapporterar Sture Allén 1687 *mer* på en miljon löpord (*Tiotusen i topp*, s. 108); hos Runeberg förekommer nästan 900 på drygt 300.000 löpord. Relationerna blir 1/594 mot 1/360. Motsvarade tal hos Bellman, *Fredmans epistlar*, är 1/658 och hos Hjalmar Gullberg 1/1020.

Den dominerande betydelsen hos det adverbiala *mer(a)* i Runebergs diktning tycks vara 'längre'. Sammanställningarna *ej mer*, *aldrig mer* är påfallande vanliga. Av de sammanlagt 123 beläggen för *mer(a)* i de tre diktsamlingarna har åtmins-

² Beträffande källorna till Bellman och Gullberg se ovan. För Tegnér hänvisas till JAN THAVENIUS, *Ordindex till Esaias Tegnér's lyrik (1798-1824)*, I, Lund 1970. Edith Södergrans ordförråd är registrerat vid Institutio en för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. En konkordans föreligger i stencil.

tone 60 denna temporala innebörd, och den förefaller att vara ungefär lika vanligt i övriga verk. Några exempel ur dikterna (enl. den nämnda konkordansen):

Kandals dotter går ej mer och vallar
Ej tyngs den lilla, vaggande båten mer
Men blott en stund, sen fann jag dig ej mer
Och ingen vaken vind fanns mer i nejden
För att ej komma mer
Aldrig spegla himlen mer

Sammankopplingen *ej* eller *aldrig mer* är möjligen av en speciellt poetisk natur. Även hos Gullberg är den klart dominerade med ca 25 exempel av 43. Det kan tilläggas, att Runebergs talspråk – liksom dialekten i hans födelsestad – bör ha haft *inte mer* o.d. som normaluttryck.

Registret över Runebergs litterära ordförråd separerar *opp* och *upp*. Det förra har 428 förekomster, det senare 304. I förledsställning (*uppbära* osv.) förekommer endast *upp*-.

Dialekterna i Jakobstadsstrakten har ett uttal *opp* (*o* som i *bodde*), men detta har Runeberg säkerligen inte bibehållit i sitt vuxna talspråk, även om han möjligen har haft det som barn (staden kan ha haft sin egen variant, olik landsbygdens). Hans eget uttal bör ha varit *opp*, rimmande på *knopp*, *tropp* osv. I de tre diktsamlingarna förekommer ett tjugotal gånger rim på *opp*; formen uppträder mycket oftare i annan ställning än rimställning.

I prosan (omkr. 1834) dominerar *upp* klart med sammanlagt 101 belägg mot 24 för *opp*. Det samma gäller de två ungdomsarbetena *Wargen* och *Midsommarfesten* (9 mot 1, resp. 6 mot 0). Men i den första diktsamlingen 1830 förekommer endast *opp* (47 ggr). Från den andra diktsamlingen och *Elgskyttarne* (1832) varierar formerna med mer eller mindre klar övervikt för *opp*. Psalmerna har dock 13 *opp* mot 17 *upp*.

Manuskriptet till den första diktsamlingen tycks inte i det berörda avseendet skilja sig från trycket, att döma av kommentaren i Svenska författare, utgivna av Svenska vitterhetssamfundet och Svenska litteratursällskapet X. Att Runeberg så konsekvent väljer *opp* i debutsamlingen bör ha sin förklaring i ett medvetet övervägande. Kanske ville Runeberg vara konsekvent och valde den form som han flera gånger använt i rimställning. Om hans talspråkliga utveckling åren före 1830 haft något att göra med avgörandet är det vanskligare att spekulera över. Bellman använder i texterna både *upp* och *opp*, men den senare bör motsvara hans talspråksform enligt *Bellmansordboken*, som också räknar med att rådgivarnas insatser inverkat i *Fredmans epistlar*. Tegnér har i sin ungdomsdiktning bägge formerna, med klar övervikt för *opp* (210 mot 53).

Varianterna *ren* och *redan* hålls också de i sär i ordboksmaterialet, med 389, resp. 219 belägg. Hur Runeberg tänkte sig orden uttalade framgår av vad han låter dem rimma på; slutsatser om hans personliga uttal av orden är därmed inte givna, och möjligheten av bokstavsrим får beaktas.

Med *sken* rimmas *ren* 6 gånger i de lyriska dikterna, med *allen* 1 gg och med *sen* = *sedan* 1 gg. *Redan* rimmas med *därnedan* och *sedan* 1 gg var.

Både *redan* och *ren* kan förekomma i samma dikt, t. ex. nr 1, 13 och 27 i den första diktsamlingen. Det visar, att versens krav har varit avgörande. Det är tydligt att variationen mest gäller versifierad text. Fördelningen på de ovan beskrivna genregrupperna är belysande (först antalet för *redan*): LD 34–62, SD 18–54, HD 27–62, ED 5–36, FS 9–47, VD 23–55, PD 11–14, PS 1–0, PR 77–5, LÖ 14–54.

Både *redan* och *ren* är poetiskt användbara ord, men det senare är lättare att inpassa i bunden text. I den rytmiskt sett variationsrikare prosan väljer Runeberg nästan alltid *redan*, men säkerligen gör sig också prosatraditionen gällande här. Överraskande är att ordet nästan lyser med sin frånvaro i hans psalmer.

Det sista ordet jag skall ägna en kommentar åt är *väl*. Det står på åttonde plats på ranglistan med totalt 569 förekomster. Men det gör mycket stora språng från verk till verk. I de lyriska diktsamlingarna står det lågt (30, 15, 55), i strödda dikter högre (7), liksom i ungdomsarbetena på hexameter (10, 4) och i *Elgskyttarne* (4 plats med 54 förekomster), som kom ut 1832. I *Hanna*, 1836, har det nästan försvunnit (99 plats med endast 8 förekomster). Inte heller i *Nadeschda* och *Kung Fjalar* är det särskilt synligt (55, 32 plats). I *Julqvällen* och *Fänrik Ståls sägner I* är rangen densamma (17), i *Fänrik Ståls sägner II* sjunker den igen (31). Men i alla skådespel finns det bland de tio vanligaste adverbena, likaså i fyra av prosaberättelserna och det står inte mycket lägre i två av de övriga tre (11, 20, 29), ej heller i lyriska översättningar (14).

Något poetiskt ord är *väl* inte i och för sig. Men det är användbart om det gäller att fylla ut verser. I ungdomsarbetena står det säkerligen i versbyggnadens tjänst. I *Hanna* har Runeberg möjligen medvetet röjt undan det. Repliker i skådespel är en naturlig kontext för *väl*, förefaller det, liksom förmodligen i prosan. I psalmerna, liksom för övrigt, kan ett par väsentligen olika betydelser urskiljas. Jfr exemplen «Det må en hvar begrunda väl» och «Ty ho är väl så stark och stor». I det första kräver *väl* betonad ställning.

Härmed har jag nått slutet på min lilla utflykt till adverbens relativt sällan besökta trakt. Det har i samtliga granskade fall visat sig, att ordvalet i icke ringa grad är bundet till genren. Det ligger ingenting överraskande i detta, man skulle ha kunnat räkna ut det i förväg. Men nu vet vi en del saker säkert, eller åtminstone nästan säkert.

